

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. Г.С.Сковороди

На правах рукопису

СОРОКА ГАННА ІВАНІВНА

ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
ШКОЛЯРА В УМОВАХ КОЛЕКТИВНОЇ
ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00759672 (-)

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. Г.С.Сковороди

На правах рукопису

СОРОКА ГАННА ІВАНІВНА
ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
ШКОЛЯРА В УМОВАХ КОЛЕКТИВНОЇ
ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1996

ДИСЕРТАЦІЮ Є РУКОПИС.

Роботу виконано в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України
ЛОЗОВА Валентина Іванівна.

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор
Сущенко Тетяна Іванівна.
- кандидат педагогічних наук, доцент
Лазарев Микола Остапович.

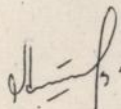
Провідна установа - Кримський науково - методичний центр управління освітою АПН України та Сімферопольського державного університету.

Захист відбудеться " 5 " XI 1996 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 02.26.02 у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди за адресою: 310168, м.Харків, вул. Блюхера, 2 (зал засідань).

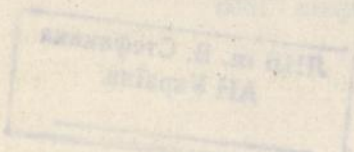
З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано " 3 " X 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

канд. пед.наук, доцент
Штефан Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.

Перебудова роботи школи в умовах глибоких соціально - економічних перетворень, яка спрямована на гуманізацію та демократизацію всього навчально - виховного процесу, вимагає формування ініціативної особистості, здатної до раціональної творчої праці.

Здійснюючи за власною ініціативою діяльність, людина включається в різні стосунки, контакти, зв'язки. Чим ширша та багатша сфера діяльності цієї людини, тим різноманітніші зв'язки і стосунки її з навколишнім середовищем, більш різнобічно розвивається вона сама. В аспекті розв'язування поставленого завдання особливої актуальності набуває проблема удосконалення педагогічної технології, яка забезпечує формування ініціативності, творчості, активності особистості школяра. На важливість і необхідність формування таких якостей особистості школяра вказував А.С. Макаренко, який поєднував формування ініціативності з діяльністю особистості в колективі, зі стосунками, які виникають у процесі колективної діяльності.

Всебічне наукове вивчення проблеми формування ініціативності особистості починається у 50-60 роки поточного століття.

Було розкрито загальне поняття "ініціативність" у наукових працях Р.Н. Гоновліна, О.П.Ковальова, П.О.Рудіка, О.О. Смирнова, Б.М. Теплова. В інших психолого - педагогічних дослідженнях питання формування ініціативності розглядалися у різних аспектах: особливості проявлення ініціативності робітників (Ф.О. Меньшикова, Л.В. Приваленко), спортсменів (Ю.Ю. Палайма), учнів початкових класів (С.О. Петухов), старшокласників (Л.С. Новікова), підлітків у навчальній діяльності (М.С. Говоров), пси-

хологічні особливості її прояву на уроках праці (А.В. Цаболова, Т.М. Тищенко). У працях порушується проблема виховання громадської активності учнів, при цьому відзначається, що ініціативність є суттєвою рисою суспільної активності.

Аналіз досліджень з проблеми дозволяє зробити висновок про те, що в 50-60 роки пріоритет у вивченні ініціативності належав психологам. У педагогічних дослідженнях ініціативність, в основному, розглядалась у зв'язку з обґрунтуванням сутності самостійності, активності, творчості. Нерідко ці поняття вживалися як тотожні (Т.М. Тищенко, В.П. Теплинський). Крім того, вже в цей період в умовах командно - адміністративної системи виявляється суперечність між декларативними твердженнями про розвиток особистості на основі принципу самодіяльності та ініціативності і фактичним втіленням авторитарності в стиль життя і діяльності школи.

Домінування авторитарного стилю як результат деформації виховних відносин визначало жорстку детермінованість діяльності учнів і фактично позбавило їх можливості проявлення ініціативи в конкретній діяльності. Саме тому теоретичні дослідження проведені в ці роки, не змогли знайти свого повного застосування у досвіді виховання підростаючого покоління.

У наступному десятилітті проблема розвитку ініціативності розглядалась у таких аспектах: розкриття психологічних особливостей формування ініціативності старшокласників (О.О. Погоніна); особливості формування ініціативності учнів в умовах поєднання навчання з виробничою працею (В.О. Коноплич); організація роботи дитячих громадських організацій (Г.С. Суховайко).

Не дивлячись на те, що в педагогічній науці є роботи з тео-

ретичних питань формування ініціативності, практично відсутні дослідження, що спрямовані на визначення конкретних способів формування ініціативності як риси особистості. Суперечності між потребами суспільства, школи щодо формування ініціативної особистості і нерозробленістю конкретних способів реалізації визначеного завдання обумовили вибір ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ: "Формування ініціативності особистості школяра в умовах колективної творчої діяльності".

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - процес формування ініціативності школярів.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - способи формування ініціативності школярів в умовах колективної творчої діяльності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ - виявити можливості різних етапів колективної творчої діяльності у формуванні ініціативності школярів і способи їх реалізації.

В основу дослідження покладена ГІПОТЕЗА про те, що процесу формування ініціативності особистості школяра сприяють педагогічно обгрунтовані способи організації колективної творчої діяльності, які забезпечують його суб'єктивну позицію, що дозволяє індивіду приймати мету, засоби, результати діяльності як особистісно - значимі та здійснювати вільний вибір змісту і способів діяльності.

Загальна мета і сформульована гіпотеза визначили такі завдання дослідження:

1. На основі аналізу філософської, психолого - педагогічної літератури розкрити сутність ініціативності як особистісної якості, її види та критерії для визначення її динаміки.
2. Теоретично обгрунтувати та експериментально перевірити способи формування ініціативності школярів в умовах колектив-

ної творчої діяльності.

3. Виявити педагогічні умови, що забезпечують успішність формування ініціативності школярів.

4. Розробити науково - методичні рекомендації для вчителів і керівників шкіл щодо організації діяльності учнів, яка сприяє формуванню ініціативності особистості.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ дослідження є положення про взаємозв'язки факторів, що впливають на формування особистості, про сутність пізнання і активності суб'єкта в цьому процесі.

ТЕОРЕТИЧНУ ОСНОВУ дослідження складає концепція діяльнісного підходу (Л.П.Буєва, О.М.Леонтьєв, М.С. Каган), положення про формування відносин особистості (Б.Г. Ананьєв, В.М. Мясищев, К.К. Платонов, Л.С. Рубінштейн), положення про розвиток особистості в процесі спеціально організованих діяльності та спілкування школярів у колективі (І.П. Іванов, В.А. Кан-Калик, Я.І. Коломенський, О.М. Лутошкін, А.С. Макаренко, О.В. Мудрик, Л.І.Новікова, А.В. Петровський, В.О.Сухомлинський), про формування особистісних якостей школярів: самостійності (Б.З. Вульфов, М.Г.Казакіна, С.Ю. Хозе), активності (З.І.Васильєва, В.І.Лозова, Н.О.Родіонова, Г.І.Щукіна), творчості (В.І.Андреев, Б.Д.Богоявленська, М.О.Лазарєв, Я.А. Пономарьов, О.Г. Спіркін, О.К. Тихомиров).

Розв'язання поставлених у дослідженні завдань, перевірка висунутої гіпотези здійснювались шляхом застосування комплексу МЕТОДІВ педагогічного дослідження: теоретичного аналізу філософської, психологічної і педагогічної літератури з питань організації колективної творчої діяльності та формування ініціативної особистості в умовах організації цієї діяльності; аналізу

продуктів діяльності учнів; проведення бесід, анкетування, інтерв'юювання; педагогічного спостереження; використання методу самооцінки, шкали полярних профілів; вивчення і узагальнення передового педагогічного досвіду, дослідно - експериментальної роботи, спрямованої на формування ініціативності школярів в умовах колективної творчої діяльності; застосування методів математичної статистики.

НАУКОВА НОВИЗНА ТА ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧИМІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в тому, що на основі наукового аналізу понять "ініціатива", "самостійність", "творчість" розкрито особливості ініціативності як риси особистості; обґрунтовано зміст та способи формування ініціативності особистості школяра, виявлено оптимальні прийоми реалізації способів формування ініціативності школярів, діяльності школярів та вихователів; виявлено і науково обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують ефективність організації колективної творчої діяльності з метою формування ініціативності особистості.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧИМІСТЬ дослідження полягає в тому, що розкрито зміст, способи роботи вихователя щодо організації діяльності, яка забезпечує формування ініціативності школярів, що може знайти застосування в організації навчально виховного процесу в школах, вузах, у навчанні слухачів інститутів післядипломної освіти, в підготовці та перепідготовці вчителів. Автором надруковані методичні рекомендації на допомогу вчителям для організації та проведення колективних творчих справ.

ОБґРУНТОВАНІСТЬ І ДОСТОВІРНІСТЬ результатів дослідження забезпечувалися опорою на теоретичні положення, які дозволяли всебічно вивчати педагогічні процеси; комплексним застосуванням методів науково - педагогічного дослідження, аде-

кватних його меті і завданням; кількісним і якісним аналізом одержаних даних; позитивними змінами у сформованості досліджуваної якості в експериментальних класах.

АПРОБАЦІЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ результатів дослідження здійснювалось: у роботі з учнями шкіл м. Харкова NN 8, 19, 58, 128, 135, 167 (1991- 1995 р.р.), а також шкіл Харківської і Полтавської областей; у роботі центрів позашкільної освіти Жовтневого та Київського районів м. Харкова (1991-1995 р.р.); при проведенні занять зі студентами Харківського педуніверситету ім. Г.С.Сковороди та слухачами інституту післядипломної освіти ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, Харківського обласного інституту удосконалення вчителів (1993-1995 р.р.), традиційного конкурсу на кращого класного керівника року (1995- 1996 р.р.); методичних об'єднань вчителів шкіл м. Харкова (1994 - 1996р.р.).

Результати дослідження відображені у 9 публікаціях.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

1. Успішність формування ініціативності як риси особистості школяра забезпечується педагогічно цілеспрямованою організацією його колективної діяльності.

2. Формування ініціативності школярів на різних етапах організації колективної творчої діяльності забезпечується такими способами : здійснення загальної орієнтації школярів на виконання справи; здійснення перспективно- змістовних дій ; здійснення практичних дій; здійснення процесуально- імпровізаційних дій; здійснення аналітичних дій.

3. Ефективність організації колективної творчої діяльності, спрямованої на формування ініціативності , визначається конкретними педагогічними умовами, які передбачають : а) індивідуальний підхід до учнів; б) розкриття значення ініціативності суб'є-

кта з метою забезпечення його позитивної мотивації в колективній творчій діяльності, в) організацію спеціально розроблених тренувальних вправ, спрямованих на формування ініціативності школярів; г) систему підготовки вихователів до здійснення колективної творчої діяльності та формування ініціативності в ній.

СТРУКТУРА РОБОТИ: дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (284 позиції) та 8 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обгрунтовано вибір та актуальність проблеми, визначено мету і завдання дослідження, сформульовано робочу гіпотезу, розкрито теоретичну основу, методи дослідно - експериментальної роботи, теоретичну і практичну значимість, наукову новизну, основні положення, що виносяться на захист, а також шляхи втілення результатів роботи в практику.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ "Теоретичні питання формування ініціативності як особистісної якості школяра" визначається сутність і місце ініціативності в системі особистісних якостей школярів, розкрита структура колективної творчої діяльності як одного з видів суспільної діяльності, її значення щодо формування ініціативності.

Аналіз психолого - педагогічної літератури доводить, що існують різні напрямки в обгрунтуванні сутності понять "ініціатива" та "ініціативність" особистості, їх зв'язків з поняттями "самостійність", "активність", "творчість". Семантичний аналіз дозволяє зробити висновок про те, що ІНІЦІАТИВНІСТЬ - це здібність і уміння людини за власним бажанням розпочинати дії і здійснювати вчинки, що передбачає добре розвинуте відчуття

суб'єктом нового. ІНІЦІАТИВА - це почин, внутрішнє спонування до початку справи, керівна роль у будь - яких діях, завзятливість. Внаслідок цього у психолого - педагогічних дослідженнях ініціативність розглядається як інтелектуальна властивість особистості (Д.Б. Богоявленська, Я.М. Понов, П.М. Іванов), як показник самостійності (П.О. Рудик, Ф.В. Ізотова, О.Г. Ковальов), активності особистості (К.О. Албульханова-Славська, В.І. Лозова, Г.С. Суховейко, А.В. Цаболова) та творчості (Ю.Ю. Палайма, Е.О. Погоніна, С.О. Петухов).

Отже, ініціативність є основою взаємозв'язку різних якостей особистості і одночасно чинить вплив на їх формування, бо вона існує і функціонує лише в комплексі з цілою низкою якостей особистості: цілеспрямованістю, настирністю, рішучістю тощо і знаходить виявлення у вчинках, діях, що, в свою чергу, забезпечує можливість суб'єкта до самореалізації, формування самосвідомості, відповідальності, волі, самодисципліни, збагачення власного досвіду.

Теоретичний аналіз психолого - педагогічних досліджень дозволяє назвати найбільш суттєві ознаки ініціативності: новаторство у справах, особистий почин, здатність до самостійних волевих виявлень, творчість.

Для визначення видів ініціативності враховувались такі суттєві ознаки ініціативності, як: спрямованість (позитивна, негативна), форма проявлення (в умовах індивідуальної або колективної діяльності), ступінь самостійності (вимагає стимулювання, певної допомоги, повна самостійність і творчість), широта проявлення (в окремій чи різних видах діяльності), стійкість (короткочасна, постійна).

Аналіз стану сформованості ініціативності школярів показав,

що наявність теоретичних обґрунтувань окремих питань проблеми, відсутність розроблених педагогічних технологій щодо здійснення цього процесу в школі призводять до безініціативності школярів. Проведене нами опитування 597 учнів шкіл Харківської і Полтавської областей дало такі результати: не проявляють ініціативності - 30 % учнів, дуже рідко - 22%, не завжди - 40% і тільки 8% - досить часто.

З метою виявлення причин безініціативності школярів було проведено опитування 142 вчителів і 328 учнів різних шкіл. Учителі основною причиною називали відсутність справ, які б відповідали віковим особливостям учнів -28% , занадто велику опіку учнів і відсутність реального дитячого самоврядування - 26%.

Учні вважають, що в школі відсутні умови щодо проявлення ініціативності. Позаурочна діяльність нудна, не цікава -24% не бажають виділятися із загальної маси - 16% , не вірять, що можуть змінити дещо в житті школи -15% , та інше. Отже, для формування ініціативності необхідна педагогічно обґрунтована система організації виховної роботи в школі, зокрема суспільної діяльності, однією з форм якої є колективна творча діяльність.

Існують різні підходи до визначення колективної творчої діяльності. Одні дослідники розглядають її як методику ініціативної, демократичної співпраці (Шмаков С.А.), інші - як певний образ життя, де все засновано на початках моральності і творчості (Казакіна О.І., Царьова Н.П.), як організацію спільної діяльності дорослих і дітей (Л.Д. Поляков, О.В. Титова). І.П. Іванов вважає, що колективна творча діяльність - це методика безперервного оновлення педагогів і дітей, оновлення єдиного колективу старших і молодших, девіз якого : "Усе творчо, інакше навіщо?"

Вказані підходи до сутності поняття дозволяють визначити

колективну творчу діяльність як організацію діяльності і спілкування її суб'єктів, що забезпечує самореалізацію особистості, формування її самостійності, активності, творчості.

У наукових працях І.П. Іванова та його послідовників на основі теоретичної і практичної спадщини А.С. Макаренка, С.Т.Шацького обґрунтовані мета, завдання, принципи, зміст і методи організації колективної творчої діяльності. Вона передбачає такі основні етапи: постановку мети, що викликає позитивне ставлення до справи у більшості школярів; збір інформації, необхідної для реалізації мети, аналіз зібраної інформації разом з дітьми і визначення конструктивних завдань; вибір засобів їх розв'язування та планування роботи; створення умов щодо здійснення справ; розподіл ролей і доручень, залучення добровільних помічників до наступної справи; спонування до справи усіх і кожного; реалізація справ на практиці; поточний контроль і самоконтроль за результативністю, поточну корекцію; підведення підсумків проведеної справи, визначення ступеня реалізації мети і завдань; підсумкову корекцію з метою більш ефективної організації наступної діяльності.

Кожний з названих етапів може сприяти формуванню ініціативності суб'єктів діяльності за умовою педагогічного обґрунтування підходів до реалізації завдання.

У ДРУГОМУ РОЗДІЛІ ДИСЕРТАЦІЇ "Експериментальна перевірка способів формування ініціативності школярів на різних етапах організації колективної творчої діяльності" були визначені, теоретично обґрунтовані і експериментально перевірені основні способи формування ініціативності школярів на різних етапах колективної творчої діяльності. Колективна творча діяльність, як і інші види діяльності, здійснюється у процесі виконання кон-

кретних дій, тобто елементів діяльності для досягнення мети. Кожна дія, спрямована на формування ініціативності особистості, характеризується конкретною метою, завданнями, одержаними результатами, а також способами реалізації мети та завдань. Нами визначені такі способи формування ініціативності на різних етапах КТД:

1. Здійснення загальної орієнтації школярів на виконання справи. Ефективність діяльності суттєво залежить від того, як сформована орієнтовна основа дій, мотиваційна сфера особистості школяра. Тому вихователь на першому етапі колективної творчої діяльності використовує такі прийоми організації діяльності, які забезпечують:

- а) усвідомлення значення колективної творчої діяльності і необхідності її для колективу і самої особистості;
- б) орієнтування (орієнтовне знання) в питаннях змісту, способів здійснення конкретних справ;
- в) спонукання школярів до участі в діяльності, до прояву ініціативності.

До таких прийомів відносяться: повідомлення учителів, батьків про цікаві і корисні справи у навколишньому житті; обмін досвідом з ровесниками; екскурсії з метою пошуку об'єктів діяльності; створення ситуацій, в яких вимагається конкретна оцінка справ, вчинків; мотивування оцінок, повідомлення - переконання про користь колективної творчої справи, тощо.

2. Здійснення перспективно - змістовних дій. На початку будь-якої діяльності людина складає певну модель у формі уявлення тих чи інших очікуваних результатів, тобто прогнозує діяльність і своє місце в ній.

На даному етапі (планування справи) учні можуть виявити

такі ініціативні дії: запропонувати окремі оригінальні ідеї, визначити об'єкти діяльності, прогнозувати результати та аргументувати їх, захищати кращі варіанти плану, знаходити нові аспекти в його підготовці і реалізації. Для цього, як свідчать результати експерименту, доцільно використовувати такі прийоми: збір - старт, "мозкова атака", аукціон ідей, тощо.

3. Здійснення практичних дій з метою виконання спроектованих планів проведення справи, їх коректування. На етапі підготовки справи учні, виконуючи доручення, вносять, уточнюють, коригують зміст справи, методи її здійснення, беруть на себе відповідальність за підготовку окремих частин справи, виявляють заповзятливість, винахідливість, практичність, чому сприяють наступні прийоми: збір—зустріч, підготовка "сюрприза", виконання конкретних доручень у мікрогрупах, розповідь—роздум, дружня суперечка, роз'яснення.

4. Здійснення процесуально - імпровізаційних дій. На етапі проведення справи ініціативність учнів проявляється у наступних діях: беруть участь самі і спонукають інших до участі в експромтах, імпровізаціях, виявляють ініціативу при проведенні сюрпризів, імпровізацій при виконанні доручень, участі в експромтах.

5. Здійснення аналітичних дій, спрямованих на оцінку результатів проведеної справи. Колективний аналіз проведеної справи передбачає осмислення зробленого, усвідомлення здобутого досвіду, бачення можливостей виховної роботи. На цьому етапі учні, аналізуючи причини успіхів або негараздів, вносять пропозиції в "банк ідей". На даному етапі можна використати такі прийоми, як : виступ-аналіз, випуск газет, листівок за підсумками КТД, тощо. Визначені способи представлені в таблиці

№ 1.

Таблиця № 1. СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Етапи КТД	Способи	Прийоми реалізації способів
Попередня робота вихователя	Здійснення:	Експерсії з метою пошуку об'єктів діяльності; повідомлення вчителів, батьків про цікаві справи; обмін досвідом з ровесниками.
	загальної орієнтації школярів на виконання справи	
Планування	перспективно - змістових дій	Збір-старт, конкурс на кращий варіант плану, захист проекту плану, "мозкова атака", аукціон ідей.
Підготовка	практичних дій по виконанню спроектованих планів проведення справи, їх коректування	Збір-зустріч; підготовка "сюрприза"; виконання конкретних доручень у мікрогрупах; розповідь - роздум, роз'яснення.
Проведення	процесуально-імпровізаційних дій	Створення ситуацій для імпрізацій, сюрпризів, експромтів при проведенні справи.
Аналіз	аналітичних дій, спрямованих на оцінку результатів проведеної справи	Виступ-аналіз, випуск газет, листівок за підсумками КТД.

З метою перевірки теоретично обґрунтованих способів формування ініціативності і прийомів їх реалізації було проведено педагогічний експеримент, в якому брало участь 116 учнів: 28 учнів контрольного 7^В класу середньої школи № 58, де вся поза-

урочна діяльність здійснюється традиційними методами і способами і 88 учнів трьох 7^а класів середньої школи N 167 м. Харкова, яка працює в умовах колективної творчої діяльності. Учні сьомих класів були вибрані тому, що психологи відзначають особливо інтенсивний розвиток характеру у підлітків. Саме у цьому віці формується потяг до проявлення себе і своїх можливостей, а суспільно-корисна діяльність набуває провідного значення у психологічному розвитку підлітка (В.А. Крутецький, Д.І.Фельдштейн).

Експериментально було перевірено три варіанти організації виховної роботи в школі з метою формування ініціативності школярів. Перший варіант - 7^а (28 учнів) E_1 . У цьому класі вся позаурочна діяльність здійснювалась в умовах КТД: було проведено 4 ключові колективні творчі справи, а при проведенні інших виховних заходів використовувались принципи та прийоми КТД з метою формування ініціативності школярів, а також проводилось творче навчання активу учнів (збори, ділові, рольові ігри).

Другий варіант - 7^б (30 учнів) E_2 . У цьому класі протягом року проводились ключові колективні творчі справи, але інші виховні заходи не передбачали використання методики КТД.

Третій варіант - 7^г (30 учнів) E_3 . Позаурочна діяльність з учнями цього класу будувалась на принципах колективної творчої діяльності (інтерес, романтика). Але вони реалізовувались не комплексно в колективних творчих справах, а лише частково в різних виховних заходах в залежності від змісту роботи, можливостей учнів. З метою виявлення ініціативних дій школярів у всіх класах було проведено констатуючий експеримент. Було встановлено, що стартовий рейтинг ініціативності в учнів контрольного класу був дещо вищим, ніж в учнів експериментальних класів:

в учнів контрольного класу - 10 місце, в учнів експериментальних класів відповідно 11, 12, 11 місця серед інших особистісних якостей (відповідальність, принциповість, активність, самостійність, тощо).

Для виявлення досліджуваної якості використовувались анкетування, співбесіди, спостереження за діяльністю учнів. Показниками ініціативності були : пропозиції про зміст, форми і методи проведення справи, характер змісту самостійних конкретних дій школярів, проявлення відповідальності, аргументація оцінки результатів проведеної справи, внесення нових ідей, тощо.

У дослідженні були визначені : коефіцієнт загальної ініціативності класу, який визначався за формулою: $K = n/N$, де n - кількість учнів, які проявили ініціативність, N - загальна кількість учнів класу; середня питома ініціативність, яка обчислювалась за формулою: $\rho = m/n$, де m - кількість ініціативностей, які виявили учні класу, n - кількість учнів класу, які проявили ініціативність; рівні прояву ініціативності в умовах колективної творчої діяльності: нульовий (учень не проявив ініціативність на жодному етапі), низький (проявив ініціативність на одному з етапів), середній (проявив ініціативність на 2 або 3 етапах), високий (проявив ініціативність на всіх етапах). Для обробки результатів були використані методи математичної статистики: критерій χ^2 , критерій знаків (Грабарь М.І., Краснянська Н.О.). Загальний індекс ініціативності класу обчислювався за формулою:

$$U = \frac{n_B(3) + n_C(2) + n_H(1) + n_0(0)}{N},$$

де n_B, n_C, n_H, n_0 - число учнів, які проявили відповідно в (висо-

кий), с (середній), н (низький), о (нульовий) рівні ініціативності, N - кількість учнів класу. (метод експертних оцінок в дослідженнях Жогли І.Д.). Індекс ініціативності верхнього рівня - 3, середнього - 2, низького - 1, нульового - 0.

Порівняльні результати ініціативності учнів контрольного (K) та експериментальних класів (E_1, E_2, E_3) на початок і кінець експерименту відбиті в таблиці N 2.

Таблиця N 2. РЕЗУЛЬТАТИ ПРОЯВУ ІНІЦІАТИВНОСТІ
УЧНЯМИ в %.

Показники ініціативи.	E_1 (28)		E_2 (30)		E_3 (30)		K (28)	
	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
Висунення ідей	32	69	32	67	34	50	39	46
Самостійні дії	34	67	36	61	32	42	36	43
Проявлення відповідальн.	16	36	18	35	20	26	21	25
Аргументація оцінки результ.	10	42	11	43	10	17	7	11
Не проявили ініціативність	45	12	46	18	45	30	43	32
Коефіцієнт загальної ініціат. класу	0,55	0,88	0,54	0,82	0,55	0,7	0,57	0,68

Аналіз результатів показує, що в усіх експериментальних класах коефіцієнт загальної ініціативності збільшився в порівнянні з контрольним: E_1 - 0,88; E_2 - 0,82; E_3 - 0,7; K - 0,68, але найбільш високі результати прояву ініціативних дій за всіма показниками спостерігались у класі, де проводились не лише колективні творчі справи, а й інші виховні заходи, які передбачали використання

приципів та методів колективної творчої діяльності.

Для перевірки ефективності розроблених способів формування ініціативності учнів на різних етапах КТД був проведений формуючий експеримент в класах E_1 , E_2 . Порівняльні результати проведеного дослідження відображені в таблицях N 3, 4.

Таблиця N 3. РЕЗУЛЬТАТИ ПРОЯВУ ІНІЦІАТИВНОСТІ
УЧНЯМИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ КТД.

N п/п	Етапи КТД	E_1 (28)				E_2 (30)			
		до експ.		після експ.		до експ.		після експ.	
		1	2	1	2	1	2	1	2
1.	Планування	36	1,40	61	1,76	37	1,30	60	1,50
2.	Підготовка	42	1,50	68	1,60	38	1,40	65	1,50
3.	Проведення	68	1,28	25	1,40	17	1,20	21	1,30
4.	Аналіз	25	1,00	29	1,13	21	1,0	26	1,08

1 - ініціативність учнів в % ; 2 - середня питома ініціативність.

Таблиця N 4. РІВНІ ПРОЯВУ ІНІЦІАТИВНОСТІ
УЧНЯМИ в %.

N п/п	Рівні ініціативності	E_1 (28)		E_2 (30)	
		до експ.	після експ.	до експ.	після експ.
1.	нульовий "0"	36	18	37	23
2.	низький "Н"	28	32	33	37
3.	середній "С"	25	29	23	30
4.	високий "В"	11	21	7	10
5.	загальний індекс ініціативності класу	1,11	1,54	1	1,27

Ініціативність свідчить про творче ставлення суб'єкта до діяльності, його активність, бажання поліпшувати методи, форми її здійснення.

Аналіз кількісних результатів дає підставу стверджувати, що на всіх етапах КТД відзначається позитивна динаміка формування ініціативності школярів, але при додержанні певних умов. Важливою умовою є індивідуальний підхід, який потребує відбору і здійснення такого виховного впливу, що відповідає особливостям кожного учня. У проведеному дослідженні реалізації даної умови сприяло: створення мікрогруп з урахуванням взаємодносин, інтересів учнів; використання методів заохочення, вимог, корекції в залежності від їх ефективності для кожного індивіда. Другою умовою є забезпечення позитивної мотивації суб'єктів колективної творчої діяльності. Так на питання "З якою метою приймав участь у КТД?" 68% учнів відповіли, що їм це цікаво; 53% педагогів відзначили, що збільшився інтерес учнів до проведення виховних заходів, з'явилась позитивна мотивація діяльності учнів у процесі колективної творчої діяльності.

Третьою умовою формування ініціативності школярів є тренувальні вправи, творче навчання активу учнів. Так з учнями класу Е₁ проводились ділові, рольові ігри: "Мозкова атака", "Адаптація", "Аукціон знань", "Розробка КТС", тощо. Четвертою умовою є підготовленість педагогів. Підготовка вихователів проводилась в інституті післядипломної освіти за спеціально розробленим спецкурсом, який представлено у додатку дисертації.

Вона велась у двох напрямках: шляхом організації засвоєння вихователями теоретичних положень про організацію колективної творчої діяльності та практичним оволодінням методами, прийомами формування ініціативності школярів (розв'язання ситу-

ацій, які сприяють формуванню здатності створювати нове, оригінальне). Експериментальні дані показали, що в класах, де педагоги пройшли перепідготовку, коефіцієнт ініціативності учнів був 0,88 в порівнянні з контрольним класом - 0,68.

Проведений статистичний аналіз підтвердив ефективність використання різних способів організації колективної творчої діяльності на різних етапах КТД у формуванні ініціативності школярів.

Проведений теоретичний аналіз проблеми формування ініціативності школярів і педагогічний експеримент підтвердили запропоновану гіпотезу та дозволили зробити такі висновки:

1. Розуміючи процес формування ініціативності школярів як сукупність способів, прийомів впливу на індивіда з метою виховання у нього якості особистості, яка виявляється у тому, щоб пропонувати нові ідеї, знаходити оптимальні форми, методи їх реалізації, проявляти при цьому самостійність, активність, творчість, у дисертаційному дослідженні визначено роль і місце колективної творчої діяльності у формуванні ініціативності школярів.

2. Теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені способи формування ініціативності в умовах колективної творчої діяльності адекватні етапам КТД, але ефективність формування ініціативності, як якісної характеристики особистості, визначається прийомами здійснення суб'єктом системи дій, спрямованих на створення ситуацій, розв'язання яких у процесі КТД не можливо без проявлення ініціативності. Експериментально встановлено, що формування ініціативності при використанні педагогічно обґрунтованих прийомів можна забезпечити на всіх етапах КТД.

3. Варіативність експериментальної роботи дозволила виявити загальні педагогічні умови, які забезпечують ефективність формування ініціативності школярів.

4. Встановлена залежність між систематичністю, частотою використання методики КТД та рівнем сформованості і стійкості проявлення ініціативності школярів.

Перспективними напрямками подальших досліджень можуть бути:

- розробка більш досконалих критеріїв визначення рівнів сформованості ініціативності;

- виявлення ефективних способів формування ініціативності з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей школярів.

Матеріали дисертаційного дослідження відбиті в таких публікаціях:

1. Розвиток ініціативності вчителів та учнів в умовах колективної творчої діяльності // Альтернативні ідеї, підходи і технології навчання та освіти: Тези доповідей міжнар. наук. конф. - Тернопіль, 1993. - С. 16-18.

2. Колективна творча діяльність як фактор інтеграції окремих напрямків національного виховання // Інтеграція елементів змісту освіти: Матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. - Полтава, 1994. - С. 43-45.

3. Організація творчої діяльності педагогічного колективу школи // Проблеми сільських навчально - виховних закладів: Тези Всеукр. наук.- практ. конф. - Полтава 1994. - С.71-72 (у співавторстві).

4. Колективна творча діяльність учнів в педагогічній психології навчального процесу // Технологічний підхід в дидактиці. Модульне навчання: Матеріали міжнар. наук. - практ. конф.

Донецьк, 1994, - С.25-26. (рос.мова).

5. Принципи побудови гуманістичного виховання в сучасних умовах // Вісник Дніпропетровського університету: Педагогіка і психологія. - Вип. 1. - Дніпропетровськ, 1995. - С. 131-132.

6. Ділова гра як засіб розвитку активності слухачів спецфакультетів // Шляхи розвитку та вдосконалення системи післядипломної освіти : Матеріали Всеукр. наук.- практи. конф. - Київ, 1995. - С.149-150.

7. Конкурс класних керівників як засіб формування їх ініціативності та творчості // Високі технології виховання: Матеріали міжнар. наук. - практи. конф. - Харків, 1995. - С. 29-30.

8. Суть КТД, її місце в системі виховної діяльності. / Харківський пед.ун-т -Харків, 1995. - 30 с. - Діп. у М.26.08.95. N 3795 (рос.мова).

9. Організація колективної творчої діяльності учнів / Методичні рекомендації. - Харків, 1995. - С.41. (рос.мова).

Сорока А.И. Формирование инициативности школьников в условиях коллективной творческой деятельности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Харьковский государственный педагогический университет им. Г.С.Сковороды, - Харьков, 1996.

Исследуются вопросы формирования инициативности школьников в условиях коллективной творческой деятельности. Теоретически обоснованы и экспериментально проверены способы формирования инициативности школьников: ориентировочно - мотивационный, прогностический, процессуально - деятельност-

ний, импровизаційно - діяльнісний, аналітичний.

Визначено місце і роль колективної творчої діяльності в формуванні ініціативності. Виявлено умови, забезпечуючі формування ініціативності. Встановлено залежність між рівнем сформованості ініціативності і систематичним використанням методики колективної творчої діяльності. (КТД).

A.I.Soroka. Developing Schoolchildren's Initiative under Conditions of Collective Creative Activities.

The thesis is presented for the candidate's degree of pedagogics, speciality 13.00.01 - Theory and History of Education. Kharkiv State Pedagogical University named after G.S.Skovoroda. Kharkiv, 1996.

The problems of modelling the initiative of schoolchildren in the process of collective creative activities are researched. Different methods of developing schoolchildren's initiative by guidance and motivation, prognosis, active processes, improvisation, analysis are given theoretical foundation and experimentally proved. The role of collective creative activities in modelling the initiative is defined. The conditions providing initiative modelling are found out. Correlation between the level of the development of the initiative and systematic use of the methods of collective creative activities is established.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ініціативність як риса особистості, способи формування ініціативності в колективній творчій діяльності, коефіцієнт загальної ініціативності класу, середня питома ініціативність, індекс ініціативності класу.

Відповідальний за випуск - Гадетський М.В.

Підпис. до друку 09.09.96 р., фіз. др. арк. 1,5, умовн. др. арк. 1,5
Зам. 49, тираж 100 екз.

Ротапринт ФТІНТ НАН України, Харків, ЗІОІ64, пр. Леніна, 47

439707

AB 35.768

AB. 35.768